

УДК 341.6:341.1

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ
РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
КОНСТИТУЦІЙНИМИ СУДАМИ**

**SPECIFIC ASPECTS OF THE APPLICATION
OF THE EUROPEAN HUMAN RIGHTS CONVENTION THROUGH
THE USE OF THE DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT
OF HUMAN RIGHTS BY CONSTITUTIONAL COURTS**

Синицин П.М.,

*здобувач кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено характеристиці окремих аспектів застосування Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. через призму використання рішень Європейського суду з прав людини конституційними судами. Автор робить висновок про актуальність теми з огляду на те, що норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод мають загальний оціночний характер, а статті характеризуються значним рівнем абстрактності, тобто без звернення до рішень Європейського суду з прав людини неможливо однозначно інтерпретувати їх зміст.

Ключові слова: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд із прав людини, конституційні суди, тлумачення права, рішення Європейського суду з прав людини.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ, або Конвенція) є міжнародним договором, який широко запозичив конституційні традиції держав – членів Ради Європи, а її вплив на національні правові системи є беззаперечним. Конституційні суди держав-учасниць постійно застосовують норми цього міжнародного договору у своїй діяльності. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод мають загальний оціночний характер,

а статті характеризуються значним рівнем абстрактності, тобто без звернення до рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) неможливо однозначно інтерпретувати їхній зміст. Тому аналіз форм і способів використання конституційними судами рішень ЄСПЛ у своїй діяльності спрямований на вдосконалення такої діяльності та підвищення ефективності механізмів тлумачення міжнародного права конституційними судами.

Метою дослідження є характеристика окремих аспектів застосування

Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. через призму використання рішень Європейського суду з прав людини конституційними судами.

Різні аспекти діяльності ЄСПЛ стали предметом досліджень багатьох учених: Т. Анцупової, М. Буроменського, В. Буткевича, В. Денисова, О. Ерделевського, В. Євінтова, В. Забігайло, Л. Заблоцької, Є. Кубка, Л. Липачової, В. Мармазова, В. Муравйова, Дж. МакБрайд, Дж. Букіккіо, Д. Супрун, С. Федик та ін. Ці науковці зробили суттєвий внесок у дослідження обраної проблематики. Варто зауважити, що найближчі до цієї тематики дослідження практики Європейського суду з прав людини здійснені в роботах С. Шевчука [17] і М. Гультая [11]. У той же час питання використання рішень ЄСПЛ конституційними судами зарубіжних країн є недостатньо дослідженими.

Значного поширення в європейських країнах набуло звернення конституційними судами до міжнародного та європейського права під час роз'яснення відповідних конституційних положень, зокрема конституційних норм про права людини [18, с. 128]. Як зазначає В. Лутковська, з огляду на досвід інших країн можна прогнозувати, що за умови доцільного використання ЄКПЛ у судочинстві зменшиться й кількість звернень проти нашої держави до ЄСПЛ [10]. Зокрема, згідно з частиною другою статті 10 чинної Конституції Іспанії норми, пов'язані з основними правами й обов'язками, що закріплені Основним Законом, відповідають Загальній декларації прав людини, міжнародним договорам і угодам із цих питань, які ратифіковані Іспанією. Подібні твердження містяться в частині першій статті 4 чинної

Конституції Республіки Молдова, де конституційні положення про права й свободи людини тлумачаться та застосовуються згідно із Загальною декларацією прав людини, пактами й іншими договорами, однією зі сторін яких є Республіка Молдова. Конституція Болгарії також зобов'язала судові установи враховувати норми ЄКПЛ у якості джерела права [4].

Джеремі МакБрайд слушно зазначає: «Кожен, хто прагне застосовувати ЄКПЛ, повинен усвідомити, що саме лише ознайомлення з текстом положень ЄКПЛ не дає змоги збагнути весь її сенс, адже попри існування численних підходів, якими можна скористатися під час тлумачення юридичних текстів, лише той, що відповідає обраному ЄСПЛ, гарантуватиме застосування цих положень відповідно до міжнародних зобов'язань щодо визначених у ЄКПЛ прав і свобод. Підхід ЄСПЛ вбачається в його рішеннях у справах, узятих ним до розгляду, і в усій його практиці, що виникла внаслідок цього» [14, с. 761]. Суть цього твердження полягає в тому, що абстрактний характер норм ЄКПЛ змушує правозастосовувача звертатися до єдиного джерела офіційного тлумачення нею рішень ЄСПЛ, і конституційні суди не виняток із цього правила.

Європейський суд із прав людини називає власну практику прецедентною. Прецедентність проявляється в тому, що цей суд під час вирішення справ схильний у цілому слідувати підходам, що застосовувалися ним раніше, якщо не визнає за необхідне їх змінити [7]. Так, у мотивувальній частині рішення суд замість відтворення висловлених ним раніше міркувань може послатися на міркування, висловлені в попередніх рішеннях. При цьому ЄСПЛ неодноразово

наголошував, що він не зв'язаний власними попередніми рішеннями; дійсно, час від часу він змінює свої правові позиції. Це є виправданим, бо хоча можливість зміни судової практики не сприяє правовій визначеності, однак слід мати на увазі, що є діалектична суперечність між правовою визначеністю й розвитком права. Тому можна стверджувати, що для ЄСПЛ власні рішення не завжди є обов'язковими [6].

Як указує П. Євграфов, щодо прецедентних рішень ЄСПЛ як джерел права України, «говорячи про проблему гармонізації українського законодавства й законодавства країн ЄС або про адаптацію нашого законодавства до стандартів Європейського Союзу, слід узяти до уваги, що при формуванні єдиного масиву законодавства мають бути враховані загальні принципи права ЄС, які визначають основні засади правового регулювання майнових і немайнових відносин у межах ЄС, а також окремі уніфіковані в межах ЄС правові механізми, які закріплені загальнообов'язковими джерелами права ЄС» [12, с. 68]. А. Пархета зазначає: «Найбільше значення під час безпосереднього застосування норм і принципів Конвенції має створене Судом прецедентне право, яке конкретизує права людини, визначає їхню юридичну природу» [13, с. 119]. С. Шевчук підкреслює, що «відповідно до вказаних законів суди України під час розгляду справ повинні застосовувати Конвенцію та практику Суду як джерело права» [16, с. 139].

П. Рабінович виділяє два основні напрями впливу рішень ЄСПЛ [15, с. 312]. Так, перший проявляється у врахуванні конституційними судами вказівок і оцінок ЄСПЛ, висловлених у його рішеннях у кон-

кретних справах, до розгляду яких органи конституційного контролю залучалися на етапі розгляду спору в межах національних юрисдикцій. При цьому очевидно, що за рахунок прецедентного характеру практики ЄСПЛ його правові позиції щодо конституційного судочинства стосуються не лише держав, які виступали сторонами у справі, а й повинні враховуватися під час здійснення конституційного правосуддя, а також у процесі нормотворення інших держав, що є учасницями ЄСПЛ. Іншим напрямом впливу практики ЄСПЛ на конституційне судочинство є врахування вироблених ним принципів, концептуально-методологічних основ судового захисту прав людини під час прийняття рішень конституційними судами. Хоча цей «канал», як зазначає П. Рабінович, є менш формалізованим, ніж перший, однак коло його застосування може бути незрівнянно ширшим. При цьому суперечності в практиці конституційних судів і ЄСПЛ завжди були й будуть, хоча й виникають не дуже часто. Наприклад, ЄСПЛ погодився з рішеннями органів конституційного судочинства у справах «Хаас проти Німеччини», «Лейла Шахін проти Туреччини», «Л. і В. проти Австрії», «Хуттен-Чапска проти Польщі», «Броньовски проти Польщі», «Лавентс проти Латвії», «Маркс проти Бельгії», проте розійшовся в думках із висновками конституційних судів у справах «Фон Ганновер проти Німеччини», «Гайдук проти України», «Сокур проти України», «Аміхачала проти Молдови», «Дикіль проти Туреччини», «Морено Гомез проти Іспанії» [9]. Зокрема, у Рішенні у справі про мораторій на примусову реалізацію майна від 10 червня 2003 р. № 11-рп/2003

Конституційний Суд України визнав конституційним Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна». На практиці цей Закон перешкодив виконанню судових рішень у справах, боржником у яких було державне підприємство. Водночас ЄСПЛ у рішенні в справі «Сокур проти України» від 26 квітня 2005 р. зазначив, що виконання судового рішення із затримкою більше трьох років на підставі зазначеного Закону порушує положення пункту 1 статті 6 Європейської конвенції [2].

С. Шевчук конкретизує наведену вище думку та виділяє такі підходи до застосування конституційними судами практики ЄСПЛ для обґрунтування власних правових позицій: 1) «відсильний» спосіб – лише побічно згадується про наявність певних європейських стандартів із відповідного питання, не конкретизуючи його, тобто не посилаючись на конкретні статті Конвенції 1950 р. і рішення ЄСПЛ; 2) «казуїстичний» спосіб – наводяться конкретні статті Конвенції 1950 р. і перелік відповідних рішень; 3) «казуїстично-змістовний» спосіб – звернення не тільки до конкретної статті міжнародного договору чи судового рішення, а й до їх розгорнутого змісту [16, с. 318].

Проілюструвати перший «відсильний» підхід можна рішенням Конституційного Суду Болгарії від 12 травня 2016 р. у справі № 2/2016 щодо визнання неконституційною й такою, що не відповідає загальновизнаним нормам міжнародного права та міжнародних договорів, ч. 2 ст. 100 Закону «Про державну службу» (Закон за державних служителів) [1]. У мотивувальній частині тексту цього рішення зазначені посилання на окремі рішення ЄСПЛ, без пояснення їх суті та роз'яснення, чому саме суд їх застосовує.

Прикладом казуїстичного застосування органом конституційної юрисдикції практики ЄСПЛ є Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016. Так, відповідно до підп. 2.3 п. 2 мотивувальної частини цього Рішення Конституційний Суд України враховує приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і практику тлумачення й застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема Європейським судом із прав людини. Оскільки ст. 29 Конституції України кореспондується зі ст. 5 ЄКПЛ, то конституційний суд орієнтується на тлумачення та застосування вказаної статті ЄКПЛ Європейським судом із прав людини під час розгляду цієї справи. Суд мотивує свої висновки прямими посиланнями в мотивувальній частині на рішення ЄСПЛ: «Так, передбачене право кожного на свободу думки, совісті та релігії має тлумачитися відповідно до ст. 11, яка гарантує кожному свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами та захищає об'єднання громадян від невинного втручання з боку держави; релігійні зібрання підпадають під захист ст. 11 Конвенції, яка поширює свою дію як на приватні зібрання, так і на зібрання в публічних місцях, а також на статичні зібрання й публічні процесії (п. 112 Рішення у справі «Свято-Михайлівська Парафія проти України» від 14 червня 2007 р., п. п. 15, 25 Рішення у справі «Баранкевич проти Росії» від 26 липня 2007 р.).» Тобто Конституційний Суд коротко пояснює, чому застосовано норму міжнародного права.

Конституційний Трибунал Польщі демонструє «казуїстично-змістовний» спосіб використання практики

ЄСПЛ, зокрема, у справі SK 45/09 від 16 листопада 2011 р. за конституційною скаргою Анни Супрунович щодо встановлення відповідності Конституції Польщі ст. 36, ст. 40, ст. 41 і ст. 42 Регламенту Ради (ЄС) № 44/2001 від 22 грудня 2000 р. У тексті рішення Конституційний Трибунал прямо зазначає: «Конституцією встановлено нижчий рівень захисту прав, ніж той, що передбачений Європейською Конвенцією 1950 р. і рішеннями ЄСПЛ...» [5]. Далі суд детально розшифровує, які саме норми не відповідають вимогам ЄКПЛ і чому, процитовано текст ЄКПЛ і тлумачення норм ЄКПЛ, здійснене ЄСПЛ.

Ще одним прикладом такого підходу є Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/, у якому зазначено: «Із практики Європейського суду з прав людини вбачається, що «ст. 5 Конвенції, разом зі ст. ст. 2, 3 та 4, посідає провідне місце серед основоположних прав, що гарантують фізичну безпеку особи, і тому її важливість є надзвичайною. Її основною метою є запобігання свавільному чи невинуватому позбавленню свободи (п. 30 рішення у справі «МакКей проти Сполученого Королівства» від 3 жовтня 2006 р.). У п. 1 ст. 5 Конвенції закріплено підстави для правомірного позбавлення особи свободи відповідно до процедури, установлені законом, до яких належить і законне затримання психічно хворої особи, а в п. 4 цієї статті передбачено перевірку законності такого затримання в судовому порядку. Євро-

пейський суд із прав людини визначив вимоги, яких необхідно дотримуватися під час законного затримання психічно хворих осіб відповідно до підп. «е» п. 1 ст. 5 Конвенції, а саме: «за винятком випадків крайньої необхідності людина не має позбавлятися свободи до тих пір, поки не буде переконливо доведено, що вона дійсно є «психічно хворою» [19, с. 130]. Суд широко розкриває зміст норм, які застосовує, і пояснює, чому саме ці норми поширюють свою дію на спірні правовідносини.

Видається, що саме такий підхід є найбільш доцільним, оскільки рівень правової культури пересічних громадян є досить низьким, а така деталізація робить текст рішень конституційних судів більш доступним для розуміння громадськістю.

Вплив рішень ЄСПЛ на правові позиції конституційних судів є очевидним, оскільки лише через призму таких рішень можна правильно застосувати ЄКПЛ. Є декілька підходів до застосування конституційними судами рішень ЄСПЛ. Найбільш ефективним є казуїстично-змістовний підхід, оскільки основним критерієм для судового рішення є доступність для розуміння пересічними громадянами. Казуїстично-змістовний підхід передбачає повне відображення змісту міжнародно-правової норми та її тлумачення ЄСПЛ із поясненням причин застосування. Такий підхід значно підвищує якість рішень конституційних судів і сприяє підвищенню рівня захисту прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анишина В. Решения Европейского суда по правам человека в российской правовой системе / В. Анишина // Права человека: Законодательство и судебная практика: сб. науч. тр.; отв. ред. Е. Алферова, И. Конюхова. – М. : РАН. ИНИОН. Центр социальных науч.-информ. исслед. Отдел правоведения; РАП. – 2017. – С. 198–203.
2. Анцупова Т. Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України (аналітичний огляд роботи міжнародної конференції) / Т. Анцупова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 1zzxMI5xm-qV4dsL5tzsGIZcA1c1wFMD0R MZLhi5tUjg.
3. Бондарь Н. Конвенционная юрисдикция Европейского Суда по правам человека в соответствии с компетенцией Конституционного суда Российской Федерации / Н. Бондарь // Журн. рос. права. – 2006. – № 6. – С. 113–127.
4. Супрун Д. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Д. Супрун. – К., 2002. – 220 с.
5. SPRAWA SK 45/09 | 16 XI 2011 Sygn. akt SK 45/09 W Y R O Kwimieniu Rzeczypospolitej Polskiej Warszawa, dnia 16 listopada 2011 r. Trybuna Konstytucyjny: Ozb badanie zgodności art. 36, art. 40, art. 41 oraz art. 42 Rozporządzenia Rady (WE) nr 44/2001 z dnia 22 grudnia 2000 roku w sprawie jurysdykcji i uznawania orzeczeń sądowych oraz ich wykonywania w sprawach cywilnych i handlowych chzart. 8, art. 32, art. 45, art. 78, art. 176 Konstytucji RP [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ipo.trybunal.gov.pl//Sprawa?&pokaz=dokumenty&sygnatura=SK%2045/09#sprawaForm:tabView:metryka>.
6. Бессарабов В. Европейский суд по правам человека : [моногр.] / В. Бессарабов. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 170 с.
7. Боднар А. Resinterpretata: юридическая сила постановлений Европейского Суда по правам человека для государств, не являющихся сторонами в деле / А. Боднар // Сравнит. конституц. обозрение. – 2011. – № 3 (82). – С. 82–114.
8. Букіккіо Дж. Вітальне слово учасникам Міжнародної конференції «Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне конституційне судочинство» / Дж. Букіккіо // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 6. – С. 7–10.
9. Виконання рішень Європейського суду з прав людини у Німеччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.i-law.kiev.ua>.
10. В Украине не выполняются 70% решений национальных судов // ЛІГА. Новости. – 2014. – 8 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.liga.net/news/politics/4348147-v_ukraine_ne_vupolnyayutsya_70_resheniy_natsionalnykh_sudov.htm.
11. Гультай М. Європейські та національні стандарти з прав людини у практиці Конституційного Суду України / М. Гультай // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 5. – С. 72–81.
12. Євграфов П. Правотлумачення Європейського суду з прав людини і його значення для національного конституційного судочинства / П. Євграфов, В. Тихий // Вісн. Конституц. Суду України. – 2005. – № 6. – С. 83.
13. Пархета А. Специфіка застосування рішень Європейського суду з прав людини у правовій системі України / А. Пархета // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1(13). – С. 117–133.
14. МакБрайд Дж. Принципи, що визначають тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини / Дж. МакБрайд // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст ; за ред. О. Жуковської. – К. : ВІПОЛ, 2004. – 960 с.
15. Рабінович С. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : [монографія] / С. Рабінович. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 575 с.
16. Шевчук С. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 / С. Шевчук ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – С. 318.

17. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2002. – С. 106.

18. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – Вид. 2-е, випр., доп. – К. : Реферат, 2007. – 848 с.

19. Шевчук С. Узгодженість практики ЄСПЛ та КСУ / С. Шевчук // Вісник КСУ. – 2011. – № 4–5. – С. 128–132.

Статья посвящена характеристике отдельных аспектов применения Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. через призму использования решений Европейского суда по правам человека конституционными судами. Автор делает вывод об актуальности темы ввиду того, что нормы Конвенции о защите прав человека и основных свобод имеют общий оценочный характер, а статьи характеризуются значительным уровнем абстрактности, то есть без обращения к решениям Европейского суда по правам человека невозможно однозначно интерпретировать их содержание.

Ключевые слова: Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, конституционные суды, толкования права, решение Европейского суда по правам человека.

The article is devoted to the characterization of certain aspects of the application of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 through the prism of the use of decisions of the European Court of Human Rights by the constitutional courts. The author concludes that the topic is relevant, given that the norms of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are of general appraisal, and articles are characterized by a significant level of abstraction. That is, without recourse to the decisions of the European Court of Human Rights, it is impossible to unambiguously interpret their content.

Key words: European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, constitutional courts, interpretation of law, decision of the European Court of Human Rights.
